

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ

SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT IN THE PROCESS OF MANAGEMENT OF CIVIL SOCIETY

У статті розкрито сутність понять «громадянське суспільство», «місцеве самоврядування», «територіальна громада»; висвітлено концептуальні підходи щодо тлумачення поняття «система місцевого самоврядування»; окреслено наукову дискусію щодо розуміння сутності взаємодії держави та громадянського суспільства.

Підкреслюється, що розбудова системи місцевого самоврядування – складний і довготривалий процес, що вимагає: сучасних державницьких підходів до його втілення в життя; нових зусиль з боку громадянського суспільства; врахування прогресивного зарубіжного досвіду – з одного боку й історії, культури, менталітету української нації – з іншого.

Акцентується на тому, що розвиток системи місцевого самоврядування тісно пов'язаний з реалізацією окреслених чинним законодавством і зафіксованих за місцевим самоврядуванням функцій та завдань.

Розглянуто співвідношення громадянського суспільства і держави, зазначено, що громадянське суспільство в будь-якій країні є індикатором створення демократичної системи державного регулювання з ефективними управлінськими методами. В епоху нових геополітичних викликів помітно зростає роль громадянського суспільства в процесі публічного управління, посилюється вектор, спрямований на розширення його взаємодії з державою.

Наголошується на тому, що від рівня взаємодії держави та громадянського суспільства залежить побудова демократичної України, адже в сучасних умовах розвитку захист прав та свобод громадян, контроль над діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних підприємств, установ та організацій тощо відбувається через громадянське суспільство, яке ретранслює інтереси громадян.

Звертається увага на те, що взаємодія між українським суспільством і державою побудована та здійснюється на правових засадах, яка реалізується переважно в нормотворчій, правозастосовчій, правоохоронній видах діяльності та діяльності наглядових і громадських рад тощо.

Вказується на те, що система місцевого самоврядування – це органічна, структурована, упорядкована сукупність пов'язаних між собою суб'єктів самоорганізації громадян і відповідних форм організаційного забезпечення територіальної громади, цілеспрямованих на реалізацію функцій та завдань органів самоврядування на місцевому рівні.

Ключові слова: взаємодія, громадянське суспільство, держава, державне управ-

ління, місцеве самоврядування, організація, система місцевого самоврядування, управління.

The article reveals the essence of the concepts "civil society", "local self-government", "territorial community"; conceptual approaches to the interpretation of the concept of "local self-government system" are highlighted; the scientific discussion regarding the understanding of the essence of the interaction between the state and civil society is outlined.

It is emphasized that the development of the system of local self-government is a complex and long-term process that requires: modern statesmanship approaches to its implementation; new efforts by civil society; taking into account the progressive foreign experience – on the one hand, and the history, culture, mentality of the Ukrainian nation – on the other.

Emphasis is placed on the fact that the development of the local self-government system is closely related to the implementation of the functions and tasks outlined by the current legislation and fixed for local self-government.

The relationship between civil society and the state is considered, it is noted that civil society in any country is an indicator of the creation of a democratic system of state regulation with effective management methods. In the era of new geopolitical challenges, the role of civil society in the process of public administration is noticeably growing, the vector aimed at expanding its interaction with the state is strengthening.

It is emphasized that the building of a democratic Ukraine depends on the level of interaction between the state and civil society, because in modern conditions of development, protection of the rights and freedoms of citizens, control over the activities of state authorities, local self-government bodies, state and municipal enterprises, institutions and organizations, etc. takes place through civil society that relays the interests of citizens.

Attention is drawn to the fact that the interaction between Ukrainian society and the state is built and carried out on a legal basis, which is implemented mainly in rule-making, law enforcement, law enforcement activities and activities of supervisory and public councils, etc.

It is pointed out that the system of local self-government is an organic, structured, ordered collection of interconnected subjects of self-organization of citizens and corresponding forms of organizational support of the territorial community, aimed at the implementation of functions and tasks of self-government bodies at the local level.

Key words: state, public administration, mechanism of public administration, local self-government, organization, structure, society, administrative mechanism, administrative processes, functional mechanism.

УДК 352.07

DOI <https://doi.org/10.32843/rma2663-5240-2021.24.24>

Кавилін О.А.

кандидат наук з державного управління

Постановка проблеми. Ефективним і дієвим механізмом управління суспільством та суспільними процесами виступає система місцевого самоврядування, що, по суті, є синергією на засадах демократії державного

потенціалу (щодо управління) та зусиль і можливостей громадянського суспільства (щодо реалізації своїх конституційних прав на здійснення влади). Система органів місцевого самоврядування – це демократичні інститути

державного управління на місцевому рівні, що згідно зі статтею 19 Конституції України, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Розбудова системи місцевого самоврядування – складний і довготривалий процес, що вимагає: сучасних державницьких підходів до його втілення в життя; нових зусиль з боку громадянського суспільства; врахування прогресивного зарубіжного досвіду – з одного боку й історії, культури, менталітету української нації – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання місцевого самоврядування в Україні розглядали П. Біленчук [1], В. Кравченко [1], М. Підмогильний [1]; організаційно-правовий аспект делегування повноважень у системі місцевого самоврядування в Україні досліджували Г. Бублик [2], В. Давидова [4] (організаційно-правовий аспект); Я. Журавель [7] (сучасні адміністративно-правові підходи до визначення поняття «орган місцевого самоврядування») та інші вчені.

Проблемі громадянського суспільства в Україні присвятили свої праці Т. Герасимів [3] (державно-владний підхід до розбудови громадянського суспільства); Н. Дубас [3] (теоретичні засади поняття «громадянське суспільство»); С. Костючков [10] (політико-правові та соціальні аспекти взаємодії держави та громадянського суспільства); Я. Малик [13] (взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні); Л. Самойленко [17] (демократичні принципи взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування) та інші дослідники.

Мета статті – розкрити сутність понять «громадянське суспільство», «місцеве самоврядування», «територіальна громада»; висвітлити концептуальні підходи щодо тлумачення поняття «система місцевого самоврядування»; окреслити наукову дискусію щодо розуміння сутності взаємодії держави та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування є особливою формою державного управління, що статтею 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено як «гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [15], що ґрунтується на принципах демократії, в основі чого – залучення громадян, які спільно проживають на території громади, до

управління публічними справами (або певною частиною їх) у межах, визначених законом [там само], на засадах самостійності (організаційної, матеріальної, фінансової).

В Європейській хартії місцеве самоврядування тлумачиться як «право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення» [6].

Варто звернути увагу на те, що стаття 140 Конституції України визначає місце самоврядування як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України, тоді як Європейська хартія передбачає, що місцеве самоврядування опікується суттєвою часткою публічних справ, тобто питаннями безпосереднього забезпечення загальних суспільних потреб та задоволення публічних інтересів соціальної спільноти в різних сферах життєдіяльності [12].

У Конституції України закріплено норму, за якою системоутворювальним фактором і базовим елементом системи місцевого самоврядування є територіальна громада.

Територіальна громада, як елемент системи місцевого самоврядування, є певною спільнотою фізичних осіб, які мають спільне локальне місце проживання та усталені соціальні зв'язки або соціальну близькість і тривалий час перебувають на певній території [2].

Територіальна громада – це «мешканці, яких поєднує проживання на постійному місці у селах чи містах, що є незалежними адміністративно-територіальними одиницями, або об'єднання жителів кількох сіл на добровільних засадах, що мають один адміністративний центр» [15]; це – об'єднання жителів певної території з метою реалізації, задоволення спільних інтересів.

Територіальні громади, інституційно створені та фінансово спроможні й самодостатні, є підґрунтям для системи місцевого самоврядування як комплексного організаційного, структурного та функціонального механізму управління громадянським суспільством, яке характеризується високим рівнем самоорганізації та самоуправління.

Дослідниця Я. Малик серед особливостей місцевого самоврядування виокремлює те, що воно «діє як певна система або той організаційно-правовий механізм, завдяки якому територіальні громади безпосередньо і через органи місцевого самоврядування здійснюють функції і повноваження місцевого самоврядування» [13, с. 299].

Місцеве самоврядування – це, як зазначає Л. Самойленко, «специфічна форма організації державної влади і управління на місцевому рівні, що базується на принципах представницької та прямої демократії щодо вирішення питань забезпечення життєдіяльності відповідної території. У процесі формування та реалізації управлінських рішень держава безпосередньо взаємодіє з місцевим самоврядуванням і забезпечує виконання значної частини своїх функцій через органи місцевого самоврядування. Держава, як головна політична інституція, за допомогою монопольних владних повноважень здійснює розгортання демократії і безпосередньо впливає на місцеве самоврядування» [17, с. 183].

У сучасних умовах з урахуванням тенденцій світового розвитку та глобалізаційних змін для місцевого самоврядування характерним є пошук інноваційних моделей та нових форм співробітництва між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Як зазначають дослідники, «сьогодні актуальним є вивчення основних проблемних аспектів щодо розподілу і поєднання повноважень, а також їх делегування між головними суб'єктами, які мають право здійснювати місцеве самоврядування» [16, с. 64].

Як зауважує В. Куйбіда [12, с. 27], «представницькі й виконавчі органи у комплексі визначають систему органів місцевого самоврядування, яка має розвиватися для забезпечення реалізації функцій і завдань, визначених чинними законами та закріплених за місцевим самоврядуванням».

У правовому полі поняття органів місцевого самоврядування розглядається в комплексі як «єдина система органів місцевого самоврядування, що мають певні повноваження. У зв'язку з цим складним є питання розподілу останніх, оскільки в законодавстві не завжди існує чітке визначення їх меж, а також функцій різних суб'єктів місцевого самоврядування» [4, с. 55].

Нам імпонує дефініція поняття «орган місцевого самоврядування», яку запропонував Я. Журавель [7, с. 135]: «це – орган публічної влади, який відповідно до закону, в інтересах територіальної громади, під свою відповідальність здійснює управління справами на місцевому рівні в рамках Конституції України і чинного законодавства».

Якщо співставляти поняття «орган місцевого самоврядування» та «орган публічної влади», то слід звернути увагу на спільні для них ознаки: 1) участь у реалізації публічних функцій та завдань, що пов'язано з виконанням наданих їм повноважень органом публіч-

ної влади; 2) як і об'єднання громадян, органи самоорганізації населення здійснюють свою діяльність на громадських засадах, а їхня робота ґрунтується на добровільності щодо прийняття на себе певних повноважень публічної влади (В. Куйбіда [12, с. 341–342]).

Як зазначає дослідник, орган самоорганізації населення не є лише представницьким органом територіальної громади у зв'язку з тим, що він є лише виборним органом, який обирається певною часткою громади, і його компетенція створена відповідно до компетенції певного представницького органу, наприклад місцевої ради; застосоване у Законі поняття «представницький орган» щодо органу самоорганізації громадян необхідно характеризувати як «виборний орган» [12, с. 341].

Щодо компетенції органів місцевого самоврядування звернемося до зафіксованих Конституцією України та чинним українським законодавством норм і повноважень територіальної громади, органів та посадових осіб місцевого самоврядування з метою реалізації проблемних питань на місцевому рівні. Виходячи з них, можна констатувати, що «компетенція органів місцевого самоврядування – це складний правовий феномен, до якого включено предмет відання, права, обов'язки і який визначається внутрішньою цілісністю та узгодженістю» [4, с. 35].

Отже, можна виокремити такі види компетенції та повноважень органів місцевого самоврядування:

- компетенція і повноваження територіальної громади;
- повноваження виконавчих органів сільських, селищних та міських рад;
- компетенція й повноваження сільських, селищних та міських, районних і обласних рад; повноваження сільського, селищного та міського голови;
- компетенція органів самоорганізації населення [4, с. 36].

Загалом, органи місцевого самоврядування за своїм статусом є різними: представницькі та виконавчі, галузеві та функціональні. Проте слід зазначити, що попри таку різноманітність функціонують вони цілком системно, згідно з порядком, зумовленим при утворенні їх, що спрямовано на досягнення загальної мети.

Серед наукових підходів щодо тлумачення поняття «система місцевого самоврядування» виокремлюють: правовий підхід, в основі якого – п'ята стаття Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», якою визначено структуру системи місцевого самоврядування: «територіальна громада; сільська,

селищна, міська рада; сільський та міський голова; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; староста; районні та обласні ради, що забезпечують спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення» [15].

Учені П. Біленчук, В. Кравченко та М. Підмогильний характеризують систему місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення та організаційних форм, за рахунок яких певна територіальна громада реалізує повноваження, розв'язуючи проблемні питання на місцевому рівні [1, с. 26].

Розвиток системи місцевого самоврядування тісно пов'язаний з реалізацією окреслених чинним законодавством і зафіксованих за місцевим самоврядуванням функцій та завдань.

Сучасні тенденції розвитку системи місцевого самоврядування відображають трансформацію самого розуміння змісту та цінності права громади на самоврядування та її прагнення до максимізації його практичного втілення [4, с. 163].

Дослідниця В. Мамонова визначає систему місцевого самоврядування як частину державного управління, що за своєю правовою природою являє собою децентралізований елемент системи державного управління та характеризується організаційною та політичною структурою з метою забезпечення життєдіяльності громадян на основі державних стандартів [14, с. 162]; структуровану систему організаційних форм, інститутів демократії на місцевому рівні, зв'язків між ними та процесів, за допомогою яких реалізуються функції місцевого самоврядування з метою розв'язання проблемних питань на місцевому рівні, а також людський, правовий, матеріально-фінансовий потенціал, який потрібний для їхнього виконання [там само, с. 161].

Серед основних принципів побудови ефективного органу місцевого самоврядування як основного елемента системи місцевого самоврядування виокремлюються: 1) принцип єдиної мети (спрямування співпраці депутатів та посадових осіб на спільне досягнення цілей ефективного територіального розвитку); 2) принцип ефективності (сприяння досягненню депутатами та посадовими особами поставлених цілей за мінімальних небажаних наслідків або витрат); 3) принцип субсидіарності (як такий, що покладений в основу повноважень органів місцевого самоврядування).

Доцільно звернути увагу на трактування громадянського суспільства. Слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві не визначено поняття «громадянське суспільство», але

в ньому зустрічається термін «інститути громадянського суспільства». Інститутами громадянського суспільства є: громадські організації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації та інші невідповідні до законодавства, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, професійні та творчі спілки. Їхніми основними функціями є надання послуг та громадське представництво / громадський моніторинг та контроль [8, с. 13].

У науковому світі функціонують різні дефініції громадянського суспільства. На думку Ю. Тодики вважає, громадянське суспільство – це «система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів та відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів та потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення та передачі від покоління до покоління [18, с. 187].

Як зазначає Н. Дубас, громадянське суспільство – система суспільних відносин, що спрямовані на мобілізацію та захист суспільством і його представниками, як індивідуальними, так і колективними, своїх легітимних прав та інтересів у всіх сферах суспільного та державного життя [5, с. 19].

З позиції С. Костючкова, «громадянське суспільство – заснований на принципах автономності, плюралізму та субсидіарності комплекс індивідуальних і групових інтеракцій громадян, здійснюваних для оформлення, реалізації різноманітних свобод, прав та інтересів у складі інститутів і самоорганізованих груп, функціонування яких забезпечує єдність цінностей і пріоритетів особистості, суспільства і держави» [10, с. 135].

Громадянське суспільство – це «суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на основі демократії та права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини і громадянина» [9, с. 135].

Якщо розглядати співвідношення громадянського суспільства і держави, то, як зауважує С. Костючков, необхідно, враховувати три підходи:

1) держава і громадянське суспільство – збіжні (конвергентні) соціальні системи;

2) держава і громадянське суспільство – такі, що розрізняються (дивергентні), соціальні системи: первинною (провідною) є держава, яка контролює громадянське суспільство;

3) держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідним є громадянське суспільство, а держава щодо нього виконує службову (підпорядковану) роль [10, с. 38–40].

Громадянське суспільство в будь-якій країні є індикатором створення демократичної системи державного регулювання з ефективними управлінськими методами. В епоху нових геополітичних викликів помітно зростає роль громадянського суспільства в процесі публічного управління, посилюється вектор, спрямований на розширення його взаємодії з державою.

У контексті питання системи місцевого самоврядування в процесі управління громадянським суспільством набуває актуальності взаємодія держави та громадянського суспільства. Наразі існують різні типи такої взаємодії: так, наприклад, зарубіжні дослідники [19] називають такі її форми: «громадянське суспільство, що існує окремо від держави (це ті організації, які існують поза державою та які, як правило, утворюються на основі спільних інтересів: релігійні організації, шахові клуби, громадські клуби за інтересами); громадянське суспільство, що діє проти держави (насамперед, мається на увазі протидія суспільства тоталітарним та авторитарним режимам та перехід до демократії); громадянське суспільство, що існує на підтримку держави (громадянське суспільство вибудовує соціальні зв'язки та почуття взаємного зобов'язання через об'єднання ізольованих осіб у групи навколо цілей, що виходять за їхні приватні інтереси); громадянське суспільство, що діє в діалозі з державою (існує діалог з державою, який набуває форм підзвітності останньої щодо захисту інтересів громадян); громадянське суспільство, що діє у партнерстві з державою (в цьому випадку держава дає суспільству можливість саморегуляції); громадянське суспільство, що існує поза державою (в першу чергу, громадянське суспільство розглядається як глобальне явище) [19, с. 367].

Як зазначає Т. Герасимів, можна виокремувати два «крайні» варіанти співвідношення інститутів державної влади та громадянського суспільства: 1) держава не просто відокремлюється, «відривається» від громадянського суспільства, але й активно протидіє йому, цілком підпорядковуючи його собі, перетворює на засіб задоволення власних бюрократично-корпоративних інтересів; 2) громадянське суспільство немовби «поглинає» державу, відсторонюючи її від вирішення владно-управлінських завдань, які зумовлюють її соціальне призначення [3, с. 88–89].

Ефективна взаємодія між інститутами громадянського суспільства та інститутами держави на пряму залежить від якісних змін моделі державного управління в Україні, серед яких основними є децентралізація, послаблення неефективних адміністративно-командних і суто регулятивних методів [8, с. 7].

Взаємодія органів влади та громадянського суспільства реалізується через «такі механізми, як консультації з громадськістю, участь у громадських радах, робочих групах, громадські експертизи і моніторинги, громадські слухання, інформаційні запити до органів державної влади тощо» [8, с. 7].

Громадянське суспільство і держава у своїй взаємодії – взаємозумовлені, «онтологічно пов'язані між собою феномени» [10, с. 39]. Громадянське суспільство зацікавлене в тому, щоби впливати на процеси публічного управління в державі, а держава має бути зацікавлена в існуванні громадянського суспільства та його участі в управлінні.

Доцільно зазначити, що «саме у взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування в ході вирішення питань місцевого значення виявляється й реалізується сутність, невід'ємні, детермінантні, іманентні властивості місцевого самоврядування» [8, с. 26].

Від рівня взаємодії держави та громадянського суспільства залежить побудова демократичної України, адже в сучасних умовах розвитку захист прав та свобод громадян, контроль над діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних підприємств, установ та організацій тощо відбувається через громадянське суспільство, яке ретранслює інтереси громадян.

Слід зауважити, що така взаємодія між українським суспільством і державою побудована та здійснюється на правових засадах. Це реалізується переважно в таких видах діяльності, як нормотворча (залучення представників громадянського суспільства до розроблення та обговорення нормативно-правових актів); правозастосовча (передача повністю або частково повноважень державних органів та через громадський контроль); правоохоронна (залучення до охорони громадського порядку, участь у боротьбі з корупційними проявами через громадські слухання, звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність громадських рад, участь у складанні протоколів про адміністративні правопорушення тощо); діяльність наглядових та громадських рад (рада громадського контролю при ДБР, громадська рада при НАЗК, рада громадського контролю НАБУ, громадська рада доброчесності) тощо.

Органи місцевого самоврядування розширюють свої можливості (з одного боку – щодо обсягу завдань та з другого боку – щодо джерел забезпечення ефективного розвитку територіальних громад) під впливом потужних чинників євроінтеграції.

Висновки. Отже, система місцевого самоврядування є органічною, структурованою, упорядкованою сукупністю взаємопов'язаних суб'єктів самоорганізації громадян і відповідних форм організаційного забезпечення територіальної громади, цілеспрямованих на реалізацію функцій і завдань органів самоврядування на місцевому рівні.

Наразі вектор соціального розвитку в Україні спрямований на відповідність системи місцевого самоврядування потребам громадянського суспільства. Основне завдання місцевого самоврядування – соціально-економічний поступ і розбудова територіальної громади, створення сприятливих умов для професійної та особистісної самореалізації громадян, надання їм якісних послуг у контексті сталого розвитку держави.

ЛІТЕРАТУРА:

- Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. Київ : Атіка, 2000. 304 с.
- Бублик Г. В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. нац. економ. ун-т, Київ, 2005. 16 с.
- Герасимів Т. З. Розбудова громадянського суспільства в Україні: державно-владний підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 813. С. 86–95.
- Давидова В. А. Делегування повноважень у системі місцевого самоврядування в Україні: організаційно-правовий аспект : дисертація. Київ, 2021. 194 с.
- Дубас Н. Я. Поняття громадянського суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 13–20.
- Європейська хартія місцевого самоврядування. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
- Журавель Я. В. Сучасні адміністративно-правові підходи до визначення поняття «орган місцевого самоврядування». *Юридичний журнал*. 2007. № 7/8 (61). С. 133–135.
- Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. Київ : Ваїте, 2016. 280 с.
- Ковалевський В. Опосередковані ланки політично-власної інформаційної взаємодії: структура, функції, статусна динаміка. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2007. № 10. С. 134–146.
- Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. 2012. Вип. 170. С. 38–40.
- Кравченко В. В., Пітцик М. В. Муніципальне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 672 с.
- Куйбіда В. С., Білинська М. М., Петроє О. М. Публічне управління: термінологічний словник : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2018. 224 с. URL: http://e-pidruchniki.com/content/1643_Pyblichni_spravi.html.
- Малик Я. Й. До питання про взаємодію органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 295–302.
- Мамонова В., Вишлова-Пилєва І. Концепція «Good governance» в Україні: особливості механізму виконання завдань. *Зб. наук. пр. Донецьк. держ. ун-ту упр.* Донецьк, 2011. Вип. 194. Т. XII. С. 152–169.
- Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України (із змінами, редакція від 24.11.2021, підстава: 1150-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Руснак Б. А. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Одеса, 2016. 736 с.
- Самойленко Л. Я. Демократичні принципи взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2015. № 2(13). С. 181–187.
- Тодика Ю. М., Журавський В. С. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
- Dryzek J., Honig B., Phillips A. *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 883 p.